

LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

LIMBĂ LITERARĂ *

(Privire generală)

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Problema limbii literare devine tot mai actuală pe zi ce trece. În cursul acestui an s-au produs câteva evenimente care dovedesc interesul unui număr de oameni din ce în ce mai mare pentru problema aici în discuție. Am avut, mai întâi, sesiunea lărgită a Secției de știința limbii, literatură și arte a Academiei R.P.R., la care, pe lângă o comunicare cu conținut teoretic, s-au prezentat alte câteva, consacrate unor anumite aspecte ale limbii literare românești. A urmat apoi discuția, cu o bogată și variată participare, inițiată de « Contemporanul », care a publicat opt articole, venite, în cea mai mare parte, de la literați, plus un număr de scrisori ale cititorilor și concluziile trase de redacția revistei. În sfârșit, « Veac nou », organul Asociației române pentru strângerea legăturilor culturale cu U.R.S.S. — A.R.L.U.S., și-a deschis larg coloanele pentru dezbaterile problemei traducerilor, atât de înrudită cu aceea a limbii literare.

La aceste manifestări trebuie adăugate altele, mai puțin cunoscute, pentru motivul că n-au devenit publice pe calea obișnuită a tiparului. Mă refer la preocupările profesorilor și studenților de la facultățile de filologie, precum și ale colaboratorilor institutelor de lingvistică din București și Cluj în legătură cu această problemă. Dacă unii (e vorba de primii) o urmăresc datorită mai ales planului de învățământ, care prevede un curs de istoria limbii literare românești, ceilalți au pornit la abordarea ei din proprie inițiativă, adică din nevoia, adînc

---

* Institutul de lingvistică din București organizează un ciclu de comunicări în legătură cu metodele de cercetare a problemelor de istorie a limbii literare. Aceste comunicări au totodată caracter de lecții, ele servind ca o introducere în studiul istoriei limbii literare.

Acest articol reproduce textul lucrării prezentate de acad. I. Iordan, care a deschis, în ziua de 5 noiembrie 1954, ciclul acestor comunicări.

simțită, de a se documenta și lămurii asupra unui aspect dintre cele mai interesante, dacă nu chiar cel mai interesant, al limbii întregului popor, care constituie principalul lor obiect de studiu.

Astfel la ședința de analiză a muncii Institutului de lingvistică din Cluj, ținută în octombrie a.c., am avut prilejul să aflui pe de o parte cu ce forță aproape irezistibilă se lasă atrași în special tinerii cercetători de această problemă, iar pe de altă parte îngrijorarea tovarășilor cu experiență, care se întrebau, pe bună dreptate, dacă, ținând seamă de noutatea problemei, vor fi în stare să dea, în condițiile cele mai satisfăcătoare, ajutorul așteptat de cei ce li-l solicită.

O anumită neliniște, avînd la bază aceeași situație provocată de lipsa unei orientări teoretice bine precizate și a unei documentări cît de cît serioase, stăpînește și pe membrii catedrelor de limba romînă de la facultățile de filologie. Din discuțiile duse în colectivul catedrei de la Facultatea din București a rezultat clar că ne găsim la începutul cercetărilor în acest domeniu și de aceea avem încă numeroase și serioase nedumeriri, nu numai cu privire la conceptul însuși de « limbă literară », ci și, mai ales, în legătură cu metoda pe care urmează s-o folosim la întocmirea cursurilor și chiar a studiilor consacrate acestei probleme.

Așa se explică hotărîrea Institutului de lingvistică din București de a organiza un ciclu de lecții care să lămurească, măcar într-o anumită măsură, aspectele ei cele mai importante. Această hotărîre este cu atît mai bine venită, cu cît discuțiile duse în « Contemporanul » au dovedit că scriitorii noștri, chiar cînd au o bogată și îndelungată activitate literară, sînt, în general, și mai puțin orientați decît lingviștii și filologii (= istoricii literari)¹ cu privire la chestiunile strîns legate de principalul lor instrument de lucru, care este limba literară. De aceea socot necesar să mă opresc, în această parte introductivă a lecției mele, asupra cîtorva aspecte ale problemei, așa cum a fost ea pusă în coloanele « Contemporanului ».

Las, deocamdată, la o parte, cînd voi reveni, ideea, susținută, direct sau indirect, de către mai toți participanții la discuție, că limba literară înseamnă și limba operelor beletristice. Această idee, explicabilă, în cazul scriitorilor, dar mai puțin explicabilă în cazul istoricilor și criticilor literari, este greșită, cum voi arăta ceva mai încolo, bazîndu-mă pe părerea unanimă a oamenilor de cultură sovietici, indiferent de ramura de activitate în care ei lucrează. Mă opresc numai asupra cîtorva dintre afirmațiile făcute de scriitorul Cezar Petrescu în articolul din « Contemporanul » cu data de 2 iulie 1954.

Pornind de la ideea, greșită, că prin limbă literară trebuie să înțelegem numai limba operelor beletristice, autorul articolului ajunge la concluzia că singurii oameni în măsură să studieze și să aprecieze limba literară

¹ Aceștia au fost cu totul absenți în discuția din « Contemporanul ». Mă refer, se înțelege, la membrii catedrei de Istoria literaturii romîne de la Facultatea de filologie din București, care trebuie să fi fost invitați a participa la discuție, așa cum au fost invitați, fără a da totuși curs invitației, să se pronunțe în problema traducerilor. (Vezi « Veac nou » din 13 august 1954, unde se arată acest lucru.)

sînt scriitorii. În sprijinul acestui punct de vedere, Cezar Petrescu aduce argumentul că « cei mai anoști și mai anemici de fantomale opere literare sînt tocmai prea autorizații specialiști, filologi, grămăticici, folcloriști și dascăli de literatură ». Așadar, fiindcă un număr (de altfel redus) de specialiști în domeniul limbii și al istoriei literaturii au scris opere literare proaste, urmează să li se ridice acestor specialiști permisiunea de a studia limba scriitorilor ! Această concluzie, dusă pînă la ultimele ei limite, suprimă « dascălilor de literatură », adică istoricilor și criticilor literari, chiar dreptul de a cerceta și aprecia operele literare. Ar trebui, deci, ca locul lor să-l ia scriitorii, din moment ce li se interzice tuturor specialiștilor amintiți mai sus acest drept: poeții, dramaturgii, romanțierii s-ar transforma astfel în critici și istorici literari, cu dreptul și datoria de a se pronunța asupra valorii operelor scrise de confrății lor și de ei înșiși.

Ne punem întrebarea : oare filologi ca Hasdeu, Lambrior, Cihac sau Tiktin n-au contribuit cu nimic la îmbunătățirea și perfecționarea limbii literare românești ? « Dascăli de literatură » ca Gherea, care, fără să fi avut o catedră universitară, a fost totuși un profesor de literatură în cel mai frumos sens al cuvîntului, sau ca Ibrăileanu, n-au ajutat sub nici o formă, prin munca lor, la progresul literaturii noastre ? Două dintre personalitățile amintite aici (Hasdeu și Ibrăileanu) au compus chiar opere beletristice, apreciate, cred, de toți cei care le-au citit.

În sprijinul celor arătate pot cita lucrarea lui I. V. Stalin, « Marxismul și problemele lingvisticii », în care se vorbește cu atîta profundă înțelegere despre gramatică și despre importanța ei. Un exemplu admirabil este Mihail Sadoveanu, care nu numai cercetează cărțile românești vechi și adună, selectînd, material lingvistic de pe tot întinsul țării, pentru a-și îmbogăți și înfrumuseța limba operelor sale literare, ci și urmărește, cu ajutorul lucrărilor de specialitate, tot felul de probleme privitoare la istoria și limba poporului nostru.

Scriitorii, orice s-ar spune, au nevoie de ajutorul « filologilor » și « grămăticilor », și nu numai în chestiuni de lingvistică teoretică. Astfel Cezar Petrescu însuși, deși excelent cunoscător al limbii literare și al graiurilor moldovenești, săvîrșește adesea greșeli față de regulile gramaticale și cele de formare a cuvintelor. Iată cîteva exemple din scrierile sale. Vrînd să pună pe țărani moldoveni să vorbească așa cum vorbesc ei în realitate, amestecă formele gramaticale moldovenești cu cele muntenești sau ardelenesti corespunzătoare. Se știe (și Cezar Petrescu de asemenea știe) că moldovenii spun (*el*) *a merge*, (nu *o merge*), (*el*) *o făcut* (și *ei o făcut*), în loc de *a*, respectiv, *au făcut* etc. În « 1907 », vol. I, un țaran (moldovean, se înțelege) spune: . . . tot pe apă ș-or făcut veacul; . . . cînd *a bildicai* într-o bulboană ș-o începe . . . , iar altul: . . . pămînturi care s-or tot împărțit . . . , de s-or subțiat ș-or rămas . . . În povestirea proprie, a autorului, este lăsată la o parte prepoziția *pe*, înaintea obiectului gramatical direct, acolo unde ea nu poate lipsi: E vorba de a lumina nu legiuitorul de astăzi, ci *cel* de mîine; . . . să zugrăvească în sfîrșit *acest țaran* . . . ; Veți vedea *acest neobosit săpător* de temelii, *acest rozător* . . . Apar construcții

neromânești, traduse cuvînt cu cuvînt din franțuzește, ca, de pildă: ... Smaranda Cumpătă *schimbare de plan*, forme verbale greșite: *Crescusei* goblizan mare... (în loc de *crescuseși*), sau confuzii lexicale de felul lui *recunoaște* pentru *cunoaște* (Iordachè Cumpătă *recunoștea pe nume* aproape toți gospodarii...; Nu mai *recunoștea* boierul de la Zapodia... = nu mai cunoștea pe boierul...). O mare slăbiciune lingvistică a lui Cezar Petrescu este așa-zisa derivare regresivă: formarea de substantive de la verbe prin suprimarea finalei infinitivului. Preferința abuzivă pentru astfel de derivate se datorește, cred, impresiei, care corespunde, de altfel, realității, că procedeul este o caracteristică a vorbirii populare, dar, în primul rînd, ea izvorăște din dorința de a scrie «frumos». Cîteva exemple: *tresăr, scăpăr, desfăt, dezbin, picur, răsufly*, la care se pot adăuga, întrucît sînt produsul aceleiași tendințe, formații oarecum similare, ca *ales* (cumpărînd tot ce-a mai rămas, fără ales), *trăs* (Își sfredeli fiecare trăs, obrazul veșted...; trăsurile își pierdeau vioiciunea) ș.a.

Dacă am stăruit asupra poziției lui Cezar Petrescu în problema limbii literare, faptul se explică prin locul pe care acest scriitor îl ocupă în viața noastră culturală și, deci, prin influența pe care o poate el exercita atît asupra cititorilor săi, cît și, mîi cu seamă, asupra tinerilor autori de poezii, povestiri etc., așa de numeroși astăzi la noi.

✦ Să trecem acum la obiectul propriu-zis al lecției noastre. Sarcina mea constă în prezentarea de ansamblu a problemei limbii literare privită sub următoarele trei aspecte: ① care este conținutul acestei noțiuni, ② de cînd se poate vorbi despre existența unei limbi literare românești; ③ care este poziția ei față de diversele graiuri ale limbii noastre.

La prima întrebare am răspuns în comunicarea pe care am ținut-o în una din ședințele sesiunii lărgite din ianuarie 1954 a Secției de știința limbii, literatură și arte a Academiei R.P.R. și care a apărut acum de curînd în «Studii și cercetări lingvistice», 1954, fasc. 1—2. N-am intenția să repet ceea ce am spus acolo, fiindcă pe de o parte nu este necesar pentru discuția de față, iar pe de alta, cei interesați pot lua cunoștință de conținutul acelei comunicări adresîndu-se revistei citate. Unele lucruri esențiale trebuie totuși amintite.

↳ Limba literară este unul dintre aspectele limbii întregului popor, și anume aspectul cel mai desăvîrșit, cel mai conform cu structura gramaticală, cu sistemul fonetic și cu sistemul lexical al limbii întregului popor. Ea nu trebuie confundată cu aceasta, cum s-au arătat înclinați, la un moment dat, unii tovarăși, bazîndu-se pe afirmația, greșit înțeleasă, a autorilor «Gramaticii limbii ruse», vol. I, Moscova, 1953, întocmită de Academia de Științe a Uniunii Sovietice. La pag. 3 a acestei opere citim următoarele¹: «Zadača nastoiașcego izdaniia—datъ vozmojno širokuu grammaticeskuiu harakteristiku sovremennogo rus-skogo literaturnogo iazîka kak iazîka naționalnogo». Partea finală a citatului

¹ Redau textul în limba rusă, pentru a înlesni cititorilor înțelegerea discuției.

(kak iazîka naționalnogo) nu însemnează că limba rusă literară este identică cu limba națională, ci că ea trebuie numai privită ca limbă națională din punctul de vedere al răspîndirii normelor ei și, deci, al unității lingvistice (prin înlăturarea deosebirilor regionale), pe care urmează s-o dobîndească limba națională cu ajutorul limbii literare.

Îndoielile care ar mai putea exista dispar în fața numeroaselor afirmații făcute de diverși lingviști sovietici. Reproduc cîteva dintre ele. În revista «Voprosî iazîkoznanîia» I (1952), fasc. 1, pag. 150 este criticat lingvistul moldovean I. D. Ceban pentru că « confundă noțiunile de normă literară și de limbă a întregului popor », confuzie care explică « afirmația ciudată » că « limba comună a națiunii socialiste moldovenesti... a început să se dezvolte furtunos după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie ». În aceeași revistă II (1953), fasc. 2, pag. 117 se impută o greșeală similară lingvistului cazah G. Musabaev, care identifică limba literară cu limba de conversație a întregului popor în toate etapele de dezvoltare a celui dintîi, ajungînd astfel la concluzia că « limba literară a început să se formeze încă din cea mai adîncă vechime ». Iar acum de curînd, în fasc. 3 pe anul 1954 al revistei citate (pag. 130), venind vorba despre eronata folosire, de către lingvistul M. I. Steblin Kamenski, a termenului « normă națională » cu sensul de « limbă națională », se dă greșelii lui această explicație: « Este evident că autorul confundă limba întregului popor cu varietatea ei cîrturărească, literară ».

Identitatea dintre limba literară și limba națională se va realiza numai cu vremea, pe măsură ce instrucțiunea și cultura, a căror purtătoare este mai ales (teoretic vorbind, putem spune numai) limba literară, se vor răspîndi în masele populare și vor avea, între altele, drept rezultat înlăturarea deosebirilor existente încă, chiar în orînduirea socialistă (înainte de trecerea la comunism), între limba literară și limba vorbită sub toate aspectele ei.

O caracterizare foarte justă a limbii literare considerate în raport cu limba națională mi se pare a fi următoarea: « Chintesența limbii întregului popor în perioada ei de dezvoltare națională este limba literară. Aceasta, după definiția lui M. Gorki, este tot limba poporului, dar prelucrată de către maeștrii cuvîntului artistic ». (« Voprosî iazîkoznanîia » 1954, fasc. 2, pag. 10 din articolul redacțional privitor la formarea cadrelor lingvistice.)

Față de limba națională, varianta ei literară prezintă avantajul că este mai unitară și, în consecință, o putem numi limbă comună, în sensul că particularitățile regionale, de ordin mai cu seamă fonetic și lexical, care ne întîmpină chiar în vorbirea oamenilor culți, dispar aproape complet în limba literară, cînd aceasta capătă aspect scris. Faptul se datorește caracterului normativ al acesteia din urmă și conștiinței vorbitorilor despre necesitatea de a-i respecta cu cea mai mare strictețe normele. Aceste norme nu sînt altele decît ale limbii întregului popor, întrucît au la bază regulile consacrate prin tradiție și prin practica de fiecare zi și care sînt aceleași pentru toate varietățile limbii respective.

Ele sînt însă mai severe, din cauză că limba literară ia, în mod obișnuit, formă scrisă, aparent imuabilă, și prin aceasta face impresia unui act oarecum solemn, care lipsește în cazul limbii vorbite, și de aceea impune respect.

Acest pronunțat caracter unitar ne îndreptățește să înfățișăm limba literară ca fiind tipică, în sensul cu care circulă acum acest cuvînt în materie de creație artistică pe baza definiției date « tipicului » de către G. M. Malenkov în raportul prezentat la Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.

În articolul redacțional din fasc. 2, anul 1953, a publicației « Izvestia Akademii Nauk S.S.S.R. », secția « literatură și limbă », p. 105—106 se recomandă aplicarea ideii de « tipic » nu numai la limba operelor beletristice, lucru de înțeles, întrucît unui conținut tipic trebuie să-i corespundă o limbă asemănătoare, ci și la rezolvarea problemei normalizării limbilor literare și a problemelor legate de « cultivarea limbii ».

Ideea de unitate s-a impus încă de la început tuturor oamenilor care au simțit nevoia unei limbi literare, cu mult înaintea ideii de conformitate deplină cu regulile gramaticii și ale lexicului. Astfel la noi M. Kogălniceanu cerea în « Dacia literară » (1840) ca « Romîni să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți », adică o limbă mai mult ori mai puțin unitară, fără deosebiri prea mari de la o provincie istorică la alta. Și nu e de mirare că această condiție a apărut înaintea celeilalte (sau a celorlalte): oamenii și-au dat seama că limba există pentru a servi ca mijloc de comunicare și că atingerea acestui scop se poate obține mai lesne cu ajutorul unei limbi unitare.

Datorită caracterului ei mult mai unitar, în toate privințele, decît al limbii naționale, limba literară îndeplinește în mai mare măsură condițiile cerute unei limbi comune, și de aceea putem spune că ea este oarecum mai națională decît limba întregului popor. Această afirmație, care trebuie primită cu semnificația ei justă, este valabilă în primul rînd pentru epoca noastră, de construire a socialismului, cînd termenul « națiune » a căpătat conținutul cel mai corespunzător realității obiective.

Deși unitară în măsură maximă, limba literară, chiar sub forma ei scrisă, care, de altfel, nu diferă prin nimic esențial de forma ei vorbită, se transformă neconștient, mai puțin vizibil, e drept, decît celelalte varietăți ale limbii naționale, dar se transformă totuși. Această afirmație, care poate părea un truism, este necesară discuției noastre pentru mai multe motive. În primul rînd, există oameni, bineînțeles nu printre specialiști, care cred că limba literară rămîne neschimbată, dacă nu mereu (e un fel de a vorbi!), cel puțin vreme foarte îndelungată. Pe de altă parte, și asupra acestui fapt vreau să stărui, ideea că limba literară se găsește în continuă transformare poate fi înțeleasă foarte greșit. Acad. Camil Petrescu, într-un articol din « Contemporanul » cu data de 20 aprilie 1954, a spus, între altele, că fiecare epocă are limba ei literară și, în consecință, scriitorul este dator să folosească limba epocii căreia îi aparțin personajele și evenimentele operei sale. Acest punct de vedere poate fi

acceptat, cu condiția însă, pe care romancierul nostru, fără s-o formuleze, o subînțelege totuși, că transformarea neîntreruptă a limbii în general, deci și a limbii literare, nu duce la schimbări mari de la o epocă la alta, chiar atunci când trecerea de la o orînduire social-economică se face pe cale revoluționară. De altfel Camil Petrescu a dovedit și practic justetea ideii enunțate de el însuși: romanul « Un om între oameni » are o limbă « de epocă », conformă, adică, în ce privește mai ales vocabularul, cu aspectul limbii noastre de acum un secol și mai bine.

În schimb, Cezar Petrescu, pornind, probabil, de la afirmația lui Camil Petrescu, a ajuns la concluzia, greșită, că limba romînă a suferit schimbări așa de importante între anii 1880—1895 și 1912, încît o operă literară cu oameni și fapte din anul 1912 nu poate fi scrisă în limba de la 1880—1895 și, firește, invers. Iată ce spune el în articolul din « Contemporanul », citat la începutul acestor pagini: « Zadarnic m-am căznit mai tîrziu, între patru ochi, să-l conving [pe Matei I. Caragiale, autorul romanului « Craii de Curtea-Veche »] a deplasa acțiunea între 1880—1895, fiindcă așa indica imperios limba literară utilizată de Matei Caragiale în carte. N-am izbutit să-l scot din încăpățînările sale, probabil de hafîrul eroilor, pe care el îi situase prin 1912 ori poate chiar îi cunoscuse la această dată — și nu-i mai putea vedea altcînd ». Cezar Petrescu crede că, dacă acțiunea romanului în discuție s-ar petrece la sfîrșitul secolului al XIX-lea, și nu la 1912, opera fiului lui I. L. Caragiale n-ar mai fi « un model de dezarmonie între cuvînt și limbă », « o anacronică măiestrie de faur », « o mare eroare artistică, reparabilă întru totul printr-o simplă deplasare de date ». Pentru a ilustra părerile lui Cezar Petrescu despre limbă reproduc încă un pasaj din articolul amintit: « Cartea zugrăvește eroi bucureșteni, localuri și năravuri bucureștene de la 1912 într-o limbă de la 1880—1895. Se poate o mai stupidă aberație tocmai la fiul marelui Caragiale, care și-a scris « O noapte furtunoasă », « O scrisoare pierdută », « Momentele » sau « Abbu-Hasan » [sic!] exact în limba operelor respective, cu măiestritul dozaj al lexicului autohton, cu dozajul neologismelor franceze ori al turcismelor și grecismelor de cea mai riguroasă precizie în timp ? ».

Este clar că, în ciuda celor spuse în partea finală a acestui pasaj, Cezar Petrescu face confuzie între « limba » propriu-zisă, care este comună tuturor membrilor societății din epoca respectivă, indiferent de clasă, de grup social sau de cultură, și elementele lexicale, uneori și gramaticale, cu aspect de jargon, de argou sau de periferie, pe care le folosesc scriitorii pentru a caracteriza epoca și personajele înfățișate în operele lor. Mergînd pe linia indicată în pasajele reproduse mai sus, putem ajunge la ideea, greșită, că « Frații Jderi » sau « Nicoară Potcoavă », în care nu se constată « dezarmonie între conținut și limbă », sînt scrise, una în limba de pe vremea lui Ștefan cel Mare, iar cealaltă în limba din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sau că poeziile

lui Eminescu de acum 70—80 de ani sînt scrise astăzi, fiindcă limba lor nu prezintă nici o dificultate de înțelegere pentru cititorii actuali, oricît de modestă ar fi cultura acestora.

După cum limba în întregimea ei este una singură, aceeași pentru toți membrii societății, tot așa varietatea ei literară se prezintă unitar de la un fel de scriere la altul, indiferent de conținut. Unitatea și a uneia și a celeilalte are la bază fondul principal de cuvinte și structura gramaticală, care constituie trăsăturile caracteristice ale limbii sub toate aspectele ei. În ce privește vocabularul propriu-zis, precum și, mai puțin (în cazul limbii noastre), sunetele, există deosebiri, mai mari sau mai mici, după regiuni și după categorii sociale, datorită respectiv existenței graiurilor locale, produs al fărîmării feudale, și gradului de instrucțiune diferit (adesea chiar de la un individ la altul). Și în această privință constatăm, cum nu-i posibil altfel, un paralelism între limba considerată în ansamblu și varianta ei literară, pe un plan diferit însă, și anume după conținutul comunicării pe care o face vorbitorul. (Deosebirile fonetice intervin tot numai în aspectul vorbit și, într-o anumită măsură, tot după regiuni, dar cu caracter mai mult individual, în sensul că vorbitorii renunță greu și numai treptat la particularitățile fonetice ale graiurilor regionale, reușind totuși adesea să-și însușească pe deplin pronunțarea literară.)

În discuția de față ne interesează, deocamdată, numai deosebirile lexicale, pentru motivul că ele sînt provocate, cum am spus deja, de conținutul comunicării, iar acest conținut poate fi extrem de variat, datorită atît numărului, cît și felurii cunoștințelor noastre din diversele ramuri de activitate. Cu aceasta venim la altă particularitate a limbii literare, deopotrivă de importantă ca și celelalte, considerată în sine, ba chiar mai importantă, dacă ținem seamă de unele idei învechite, care n-au dispărut încă cu totul la noi.

Limba literară este haina tuturor producțiilor culturale omenești, indiferent de domeniile cărora aparțin: literatură, știință, ideologie, politică, administrație etc. Această idee a devenit un bun comun al oamenilor de cultură din U.R.S.S.¹ și, cu siguranță, al celor din țările de democrație populară. La noi ea nu este destul de bine cunoscută, judecînd după chipul cum s-a dus discuția asupra limbii literare în revista «Contemporanul». Este drept că aproape toți participanții la discuție sînt scriitori sau critici literari. Cu toate acestea, ar fi putut rezulta, măcar indirect, că limitarea la domeniul strict al literaturii se explică, înainte de toate, prin felul cum s-a pus inițial problema,

¹ Iată un citat, printre altele: «Noțiunile «limbă literară» și «limbă literară artistică» nu sînt identice. Acad. V. V. Vinogradov arată în mod just poziția greșită a cîtorva lingviști sovietici, în lucrările cărora «istoria limbii literare comune era legată organic de istoria literaturii artistice și a stilurilor ei și se împărțea după aceleași criterii de clasă și etape de dezvoltare ca literatura artistică și cea publicistică». («Voprosi iazikoznaniia» I, fasc. 5, p. 24.)

și nu prin ideea că limbă literară ar însemna numai limba scrierilor cu conținut artistic.¹

Deosebiri de conținut de la un domeniu de activitate la altul duc la deosebiri de vocabular în limba pe care o folosesc în operele lor reprezentanții diverselor discipline. Știința, ideologia, politica etc. operează cu noțiuni în bună parte diferite de ale literaturii, și chiar atunci când, cum se întâmplă adesea, apar idei identice, cele dintâi recurg la alte mijloace de expresie, și anume la cuvinte proprii, care prin aceasta însăși dau limbii o precizie desăvârșită, pe când literatura utilizează de preferință cuvinte figurate, adică imagini, a căror menire este să sugereze numai și să trezească emoții.

Deosebiri de vocabular există și între operele științifice în sens strict și cele ideologice, politice etc., tot din cauza conținutului de idei diferit de la unele la celelalte. Mai mult decât atât. Chiar în cadrul științelor naturii, precum și în acela al științelor sociale apar deosebiri lexicale, de terminologie, și pentru același motiv: noțiunile nu sînt identice la toate disciplinele și, în consecință, exprimarea lor trebuie să se deosebească de la una la alta.

Limba operelor literare ocupă un loc aparte, nu numai prin faptul, amintit mai sus, că recurge de obicei la imagini (în sensul cel mai larg al cuvîntului), ci și prin absența unei terminologii speciale, tehnice, atât de caracteristică pentru limba tuturor celorlalte producții fără excepție. Datorită acestei ultime particularități, limba operelor literare se apropie în cel mai înalt grad de vorbirea zilnică, ceea ce are drept urmare faptul că ea este înțeleasă fără dificultăți de către oricine.

Deosebirile pe care le prezintă limba literară după ramura de activitate cultivată în operele respective sînt numite de către majoritatea lingviștilor sovietici « stiluri », cu adausul, menit să evite eventuale neînțelegeri, « ale limbii ». Avem astfel un stil literar, un stil științific, un stil ideologic etc.². Termenul

¹ De altminterlea, nici caracterul normativ, așa zice exemplar, al limbii literare n-a prea fost luat în considerație. Afară de mine, « grămătic » de meserie, numai poetul Al. Philippide (poate și el în calitate de fiu al unui « grămătic »!) a atins problema corectitudinii lingvistice, intitulîndu-și chiar articolul « Despre stricarea limbii » și dînd exemple din două romane foarte recente. Și de astă dată Cezar Petrescu a făcut figură aparte: de cît să critice « Craii de Curtea Veche » pentru inexistente anacronisme lingvistice, mai bine ar fi relevat numeroasele abateri de la regulile gramaticale românești, care în orice caz nu ne permit să calificăm drept « măiestrie de faur » meșteșugul literar al autorului acestui roman. Iată cîteva probe în sensul spuselor mele: « Nu-mi ascunși admirarea de cită lume cunoaștea... Pirgu »; «...se împleticea și-i se încurca limba »; «...fusesse stins înainte să sosească tulumbele »; « Cum nu-i se putea tăgădui... »; «...mi-au rămas însemnările ce aveam grijă să iau de ele... »; « umbra acelei seri aproape mistice, căreia el îi resfrîngea în ochi albastrul adînc... »; «...urcam [noi] în brădet, adulmeceai de șoapta piraiei... »; « de aceea l-urмам fără vorbă »; « De întorsătura aceasta a lucrurilor, pe atît de neașteptată, cît de fericită... ».

² Cf., de ex., A. N. Gvozdev, *Ocerki po stilistike russkogo iazika*, Moscova 1952, p. 13 și urm.; A. I. Efinov, *Nekotore voprosi razvitiia russkogo literaturnogo iazika XIX — naciala XX vv.* (« Voprosi iazikoznaniia » II, fasc. 4, p. 30 și urm.); R. A. Budagov, *K voprosu o iazikovih stiliah* (ibid. III, fasc. 3, p. 54 și urm.); V. V. Vinogradov, *Iazik hudojestvennogo proizvedeniia* (ibid. III, fasc. 5, p. 9 și urm.). Cf. și articolul de fond din aceeași revistă I, fasc. 1, p. 25 și urm.

folosit de noi, după exemplul lingviștilor burghezi; era și, în parte, mai este încă acela de limbaj, care poate fi echivoc, dacă nu apare însoțit de un determinant (« științific », « politic » etc.). Unii învățați sovietici se ridică împotriva termenului « stil ». Astfel I. V. Sorokin (« Voprosî iazikoznaniia » II, fasc. 5, pag. 114—115) susține că noțiunea de « stil » implică existența unor « genuri » literare (în sens larg), cu necesitățile lor « abstracte », diferite de la literatura artistică la cea științifică, ideologică etc., ceea ce vine în contradicție cu rostul limbii de a comunica un conținut de gândire, izvorul unic al deosebirilor de exprimare existente în diversele ramuri de activitate spirituală. Sorokin vorbește despre « principii diferite de alegere și de combinare a mijloacelor lingvistice în producțiile literar-artistice, publicistice, științifice etc. ale epocii respective » (pag. 115). Deosebire esențială de concepție propriu-zisă nu există între acest învățat și ceilalți, al căror punct de vedere găsește un sprijin puternic în faptul că termenul folosit de dîșii are caracter oarecum tehnic și este foarte precis. Pentru evitarea unor eventuale confuzii cu « stilul individual », despre care se vorbește, în mod curent, numai în legătură cu operele beletristice, deși toți oamenii și cu atît mai mult oamenii de știință, ideologii etc. au fiecare felul lor personal de a se exprima, se adaugă, așa cum am arătat deja, determinantul « al limbii » sau, mai des, « științific », « publicistic », « oratoric » etc., după natura conținutului producției respective.

Se vorbește de « stil » și în cadrul literaturii artistice, după genuri (liric, epic, dramatic etc.), chiar atunci cînd unul și același scriitor are opere aparținînd mai multor genuri, și pe drept cuvînt, pentru motivul că, afară de stilul individual, există cel în discuție aici, stilul « limbii », impus, cum am mai arătat, de conținut, care diferă nu numai de la operele literare la cele științifice, ideologice etc., ci și în cuprinsul literaturii artistice de la un gen literar la altul. Cf. « Voprosî iazikoznaniia » III, fasc. 5, pag. 7.

Am invocat pînă aici numai deosebirile de vocabular dintre diversele aspecte ale limbii literare. Ele sînt cele mai izbitoare, dar nu singurele. La fel de importante sînt deosebirile de frazeologie, adică de combinare a cuvintelor în grupuri sintactice, propoziții și fraze. Trebuie să precizez că, în ciuda aparențelor, nu este vorba de sintaxă în sensul curent al acestui termen, adică de regulile pe baza cărora se construiesc propozițiile și frazele. Ca parte a structurii gramaticale, sintaxa nu poate diferi de la operele literare la cele științifice, ideologice etc., după cum nu poate diferi ea nici de la un grai la altul, de la o epocă de dezvoltare a limbii la alta etc. Frazeologie înseamnă ceea ce am putea numi altfel « ambianță » sau « atmosferă » stilistică generală, felul special de exprimare al omului de știință, al ideologului etc., care se întemeiază în primul rînd, dar nu exclusiv, pe legăturile de cuvinte, expresiile, întorsăturile de frază etc. specifice fiecărei discipline.

În această privință, deosebiri precise, ușor perceptibile pentru oricine, există numai între operele beletristice de o parte și toate celelalte de altă parte.

Cele dintii nu prezintă nimic diferit față de limba vorbită în mod curent, de aspectul familiar al acesteia, căruia i-am putea spune limbă de conversație. Și dacă totuși o povestire sau un roman face impresia că se deosebește de vorbirea curentă, faptul se datorește particularităților de stil individual (nu de stil al limbii), la baza cărora stau nu numai « frazeologia », ci și materialul lexical, apoi, bineînțeles, imaginile, mult mai numeroase decât în limba de conversație, chiar atunci când aceasta apare în gura unui scriitor.¹

Operele științifice de toate felurile, operele ideologice, politice etc. se deosebesc între ele mai mult, adesea chiar exclusiv, prin vocabular, adică prin termenii tehnici care desemnează noțiunile fiecărei discipline în parte. Frazeologia intervine numai la operele oratorice și, într-o anumită măsură, la cele publicistice (în sensul restrâns de opere ziaristice), al căror stil seamănă, în multe privințe, cu stilul literar propriu-zis, deci cu stilul limbii de conversație, pentru motivul că nu se adresează exclusiv rațiunii, ci și părții afective a sufletului nostru.

Vorbind mai sus de vocabularul folosit în operele beletristice, m-am referit numai la absența termenilor tehnici, care, de altfel, nu e totală, mai cu seamă în literatura actuală, așa de bogată în teme legate de construirea bazelor economice ale socialismului, adică de munca depusă în fabrici și uzine, în gospodăriile agricole colective și de stat etc. Limba literaturii artistice se deosebește, în privința vocabularului, de a tuturor celorlalte producții spirituale și prin prezența unor anumite categorii de cuvinte necunoscute acestora din urmă. Este vorba de arhaisme și regionalisme, pe care scriitorul nu numai poate, ci chiar trebuie să le folosească ori de câte ori conținutul operei lui cere.

În ce măsură urmează să apară cuvintele vechi sau învechite și cele răs-pîndite exclusiv în graiurile regionale, este o problemă de meșteșug artistic personal, de a cărei justă rezolvare depinde în gradul cel mai înalt succesul operei literare. Știm cu toții că, de obicei, scriitorii noștri tineri și mai tineri nu izbutesc totdeauna să dozeze nici cantitativ, nici calitativ, folosirea arhaismelor și a regionalismelor. Cunoaștem, de exemplu, cazul Luciei Demetrius (« Vad nou »), al lui Ion Istrati (« Grîu înfrățit »), al lui Laurențiu Fulga (« Ion Vodă cel Cumplit »), care au fost criticați în presă, primii pentru abuzul de regionalisme, ultimul pentru arhaismele greșit întrebuintate. Faptul se dato-

---

¹ Iată o precizare concisă, dar cu atât mai convingătoare, în legătură cu diversele sensuri ale termenului « stil ». După ce arată că « matematicianul, istoricul și poetul scriu [toți] în limba literară », autorul (S.G. Barhudarov) spune: « Limba matematicianului se deosebește de limba istoricului numai printr-o terminologie specifică și prin frazeologia legată de ea, folosită numai în ramura respectivă a științei. Ideile obișnuite, matematicianul și istoricul le exprimă la fel, altminterlea comunicarea între dînșii n-ar fi posibilă. În ce privește particularitățile individuale ale vorbirii în cadrul limbii literare, ele sînt caracteristice nu pentru matematician și istoric, ci pentru fiecare vorbitor și scriitor. Se știe de asemenea că poezia rusă contemporană nu posedă cuvinte « poetice » speciale. Poetul sovietic scrie în limba obișnuită a întregului popor. Numai principiile selectării și ale organizării materialului lingvistic în poezie au legile lor proprii ». (« Vestigia Akademii Nauk S.S.S.R. », secția « literatură și limbă », 1954, p. 292.)

rește lipsei unei documentări serioase în materie de limbă, precum și unui insuficient simț artistic, explicabil la scriitorii cu prea puțină experiență. Model în această privință, ca și în atâtea altele, este Mihail Sadoveanu, care nu numai în « Nicoară Potcoavă », culmea cea mai înaltă a măiestriei literare românești, ci și în operele sale de tinerețe, a știut, grație, în bună parte, studierii atente a limbii vechi și a vorbirii populare, să dozeze întrebuițarea arhaismelor și a regionalismelor cu o justețe fără seamăn.

Vocabularul limbii literaturii artistice se deosebește de acela al limbii operelor științifice, ideologice etc. și în privința neologismelor. (Am în vedere împrumuturile făcute cu începere de pe la 1800 din limbi străine, în special din franceză, care, spre deosebire de termenii tehnici amintiți deja, împrumutați și ei cam în aceeași vreme și din aceleași limbi, s-au răspândit în vorbirea oamenilor cultivați, datorită faptului că exprimă noțiuni din domeniul culturii generale.) Deosebirea este, de astă dată, mai mică, pentru motivul că scriitorii pot și trebuie să întrebuițeze neologisme în operele lor, atunci când conținutul acestora cere. Și aici intervine problema dozajului, cu aceleași aspecte ca la arhaisme și regionalisme, și pentru același motiv, care izvorăște din rostul limbii ca mijloc de înțelegere. Abuzul de cuvinte greu sau de loc accesibile marilor mase de cititori însemnează negarea scopului pentru care a fost creată limba, adică imposibilitatea de a face schimb de idei. Operele științifice, ideologice etc. se adresează unui număr încă redus de oameni, din cauza condițiilor grele de viață din trecut, care n-au permis multimilor să se instruiască, și, de aceea, fără a pleda pentru folosirea unui vocabular prea încărcat cu neologisme, trebuie să recunoaștem că în momentul de față asemenea opere au numai un cerc relativ restrâns de cititori capabili, prin pregătirea lor anterioară, să le înțeleagă. (Deși de prisos, trebuie arătat că termenii tehnici în sens strict sînt adesea inaccesibili chiar specialiștilor care cultivă alte discipline științifice.)

În cazul operelor literare, folosirea neologismelor trebuie redusă la minimum, nu numai pentru motivele deja amintite în legătură cu înțelegerea, care joacă, de altfel, un rol esențial, întrucît aceste opere se adresează maselor celor mai largi de cititori, ci și din cauza deosebirii de conținut și de scop dintre literatura artistică și toate celelalte producții spirituale. Acestea urmăresc, în întregime sau în cea mai mare parte, instruirea omului, pe cînd operele literare urmăresc cultivarea lui, dezvoltarea sufletului omenesc în sensul umanismului, al celui adevărat, adică socialist. Pentru atingerea acestui scop, scriitorii folosesc alt material și alte mijloace de prelucrare a acestui material. Măiestria artistică, de care se vorbește, pe bună dreptate, așa de mult în timpul din urmă, se realizează cu ajutorul limbii, al acelor elemente din vocabularul ei care se pretează la crearea de imagini și la variație semantică bogată în nuanțe. Neologismele, în general, nu sînt apte de a fi întrebuițate în acest scop, nu numai fiindcă cele mai multe prezintă dificultăți de înțelegere pentru o mare parte dintre cititori, ci și, mai ales, din cauza sărăciei lor semantice. Cuvintele existente de multă

vreme în limbă sînt, de obicei, bogate în sensuri și nuanțe de tot felul, grație faptului că, întrebuițîndu-se mereu secole de-a rîndul, ele și-au dezvoltat și înmulțit conținutul, s-au legat strîns de viața noastră, și astfel rostirea sau citirea lor trezește în noi ecouri multiple și adînci, necunoscute, în general, cuvintelor mai mult ori mai puțin recente.

Și în materie de neologisme sînt posibile, ba chiar reale abuzurile. Și dacă înainte de 23 August 1944 lucrul era de înțeles și oarecum inevitabil în cazul scriitorilor ruși de popor, care formau majoritatea (din fericire, numai cantitativă, ca să spun așa), astăzi folosirea abuzivă a neologismelor trebuie socotită ca un anacronism ideologic, vrednic de cea mai aspră condamnare. Un exemplu, izbitor în toate privințele, îl constituie romanul «Bietul Ioanide» al academicianului G. Călinescu, despre care s-a spus ceva, dar prea puțin, în presa noastră literară.

Afară de arhaisme, regionalisme și neologisme, în limba operelor literare apar încă două categorii de elemente lexicale, de asemenea necunoscute «stilului» științific, celui ideologic etc. Este vorba de termenii argotici și de cuvintele aparținînd jargoanelor. Tot conținutul impune folosirea acestui material lingvistic, care, în comparație cu cel discutat pînă aici, este mult mai sărac. Elementele de jargon, foarte puțin numeroase, intervin atunci cînd personajele care urmează a fi caracterizate cu ajutorul lor fac parte din vîrfurile societății bazate pe exploatare, sau din pături sociale afiliate acestora, și sînt folosite totdeauna cu scopuri satirice. Argoul, mult mai bine reprezentat din punct de vedere cantitativ, are o sferă de întrebuițare destul de largă, în sensul că apare nu numai în vorbirea personajelor care trăiesc în marginea societății, cum ar fi de așteptat, țînînd seamă de originea lui, ci și în aceea a altor pături sociale, datorită faptului că cuvintele și expresiile argotice se răs-pîndesc ușor și capătă adesea drept de cetățenie în limba de conversație a întregii societăți.

Din cele spuse pînă aici despre deosebirile dintre operele științifice, ideologice etc. și cele literare propriu-zise rezultă, între altele, că vocabularul acestora este, dacă nu chiar mai bogat, în orice caz mult mai variat decît al celorlalte. Variație neobișnuit de mare cunoaște limba operelor beletristice și din punctul de vedere al frazeologiei. Faptul se explică prin libertatea, aproape nelimitată, pe care o are scriitorul de a folosi întregul vocabular și de a-l combina în toate felurile, potrivit cu nevoile de exprimare a conținutului, în vederea realizării măiestriei artistice, scopul suprem al oricărei opere literare. Singura limită, foarte severă de altfel, în calea acestei libertăți este impusă de respectarea sistemului limbii întregului popor. Scriitorii autentici au ținut seamă,

fără să teoretizeze, conduși numai de talentul și de simțul lor pentru limbă, de acest principiu, pe care, în cazul limbii noastre, cel mai mare dintre toți, vreau să spun Eminescu, l-a formulat cu o precizie și cu o intuire a adevărului surprinzătoare chiar pentru o minte genială ca a lui: « Individul creează numai ca parte a totalității ». Cu toate că se referă la creația de conținut, este clar că această idee profundă găsește, trebuie să găsească aplicare și în domeniul muncii de creație lingvistică a scriitorilor. De altfel Eminescu însuși, apoi marii lui continuatori, care sînt Creangă, Caragiale și Sadoveanu, s-au conformat acestui principiu, și mărirea lor constă tocmai în faptul că, deși au creat liber, ei nu s-au abătut nici cu o iotă de la legile obiective ale limbii întregului popor, mulțumindu-se așa zicînd să le cunoască prin aprofundare, să le precizeze și să le perfecționeze. « Scriitorul, spune academicianul sovietic V. V. Vinogradov, este purtătorul și creatorul culturii naționale a vorbirii. Folosind limba întregului popor din vremea sa, el alege, combină și — în acord cu scopurile lui creatoare — reunește diversele elemente ale lexicului și ale structurii gramaticale a limbii sale materne ». (« Voprosi iazikoznaniia » III, fasc. 5, pag. 5.) De aceea, Tudor Arghezi, de pildă, în ciuda talentului incontestabil pe care îl are, a contribuit în măsură mai mică decît ar fi fost de așteptat la perfecționarea limbii noastre literare, iar prin mulți dintre numeroșii săi imitatori s-a făcut, fără să vrea, vinovat de călcări grave ale regulilor limbii naționale.

Cu toate că, așa cum am arătat deja, limba literară nu se confundă cu limba operelor artistice, scriitorii participă mult mai activ decît oamenii de știință, ideologii, publiciștii etc. la dezvoltarea ei. Explicația acestui fapt ne-o dau considerațiile de pînă aici privitoare la scopul principal pe care îl urmărește literatura beletristică, acela de a înfățișa în imagini artistice viața colectivității omenești, reprezentată prin indivizi și prin acțiuni individuale, deci concrete. Așa se face că limba operelor beletristice întrece, în toate privințele, pe aceea a tuturor celorlalte. « Limba folosită de un mare scriitor, spune criticul sovietic V. Levin, ne apare totdeauna ca expresia cea mai desăvîrșită a limbii întregului popor în epoca respectivă ». (« Probleme de literatură și artă », 1953, fasc. 2, pag. 14.) Este, la noi, cazul lui Eminescu pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și al lui Sadoveanu pentru epoca actuală.

În discuția din paginile precedente am vorbit despre limba literară ca și cum aspectul ei unic ar fi cel scris. Am greși însă dacă am crede că literară este numai limba scrisă. Greșeala s-ar complica, dacă am trage concluzia, aparent justă, că limba literară se confundă cu cea scrisă. Asupra acestei greșeli am insistat de ajuns (și, sper, destul de convingător) în comunicarea ținută la sesiunea lărgită, din ianuarie 1954, a Secției de știința limbii, literatură și arte a Academiei R.P.R. (Vezi « Studii și cercetări lingvistice » 1954, fasc. 1—2, pag. 151 și urm.) De aceea nu socot necesar să repet, fie și sub altă formă, cele spuse atunci. Mă limitez să arăt că aspectul scris al limbii literare satisface, prin forța lucrurilor, în mai mare măsură decît aspectul ei vorbit condițiile de corectitudine, perfecție

etc., care constituie esența ei specifică, și, în același timp, să fac o trimitere la « Voprosi iazikoznaniia » III, fasc. 3, pag. 143, unde se reproduc, în rezumat, părerile academicianului Vinogradov despre raportul dintre limba « literară » și limba « scrisă »¹.

Trec acum la al doilea aspect al problemei noastre, și anume: de când se poate vorbi, mai mult ori mai puțin aproximativ, de existența unei limbi literare românești. Răspunsul dat la această întrebare de către lingviștii care și-au pus-o a fost și, cred, continuă să fie următorul: de la apariția primelor texte scrise în limba română, așadar încă din secolul al XVI-lea. Este clar că acest răspuns se întemeiază pe ideea că limba literară și limba scrisă sînt unul și același lucru. Am arătat însă, bazîndu-mă pe cercetările specialiștilor sovietici, că această idee trebuie părăsită. De altfel îmi permit să adaug, fără a-mi face un merit din aceasta, că încă înainte de a urmări mai atent problema limbii literare și înainte de a cunoaște punctul de vedere al lingviștilor și al filologilor sovietici am susținut, în discuțiile cu tovarășii de la catedra de Limba română, că nu se poate identifica aspectul scris cu cel literar al unei limbi: unul are caracter oarecum accidental, în sensul că poate apărea foarte devreme sau foarte tîrziu în viața societății, și totodată reprezintă un fenomen exterior sau material, întrucît se referă la forma în care sînt transmise ideile oamenilor, celălalt, dimpotrivă, implică atingerea unui grad de unitate, de dezvoltare și de perfecționare a limbii, nelegat în mod obligatoriu de folosirea scrierii, deși în mod obișnuit, dacă nu chiar totdeauna, formarea și îmbunătățirea limbii literare sînt produsul întrebuițării în scris a limbii întregului popor.

Identificarea aspectului scris cu cel literar merge la unii tovarășii atît de departe, încît ei atribuie oamenilor din trecut concepția noastră actuală cu privire la deosebirea dintre limba vorbită și cea scrisă. Acești tovarășii susțin că, după cum astăzi autorul unei lucrări destinate publicării îi dă o formă mai mult ori mai puțin diferită de forma pe care ar avea-o în ipoteza că n-are intenția s-o tipărească, tot așa un cronicar, să zicem, din secolul al XVIII-lea, dacă s-ar fi gîndit să-și publice opera, i-ar fi dat altă înfățișare decît aceea din manuscrisul sau manuscrisele transmise nouă, și anume o înfățișare « literară ». Eu cred, judecînd după mine, și chiar după alții, că nici astăzi nu există astfel de deosebiri între cele două aspecte posibile ale unei opere, decît doar în sensul că cel destinat să rămîină în manuscris, adică în sertarul

¹ Dată fiind importanța problemei, cred util să transcriu, în traducere, pasajul respectiv: « În ce privește legătura dintre apariția limbii literare și apariția scrisului, este greșit să credem că, dacă există scrisul, există deja și o limbă literară în formație. Notarea în scris a limbii de conversație nu însemnează limbă literară, adică limba literaturii artistice, a științei, a administrației. Cînd se ivește scrisul, se ivește și problema formării limbii literare și a diverselor ei stiluri, pe baza limbii de conversație și prin fixarea ei în forme scrise ».

autorului și pentru «uz intern», nu capătă formă definitivă numai din punctul de vedere al redactării și al compoziției. În ce privește însă limba, atît ciornele, toate, cît și redactarea imediat anterioară publicării se conformează la fel de riguros normelor fonetice, gramaticale și lexicale ale limbii naționale.

La acest argument bazat pe experiență personală, care poate fi întărită prin cercetarea manuscriselor rămase de la marii noștri scriitori, adaug citatul reprodus în nota de la pagina 66 dintr-o intervenție a academicianului V. V. Vinogradov cu privire la raportul dintre limba scrisă și limba literară. Acest citat socot necesar să-l completez, tocmai pentru a dovedi că situația din epoca veche a limbii noastre trebuie identificată cu aceea din secolele al XIX-lea și al XX-lea, așa cum am schițat-o aici mai sus, că, adică, și atunci un autor dădea operei sale una și aceeași formă lingvistică, fie că avea de gînd s-o tipărească, fie că n-avea această intenție, cu singura deosebire, esențială pentru discuția noastră, că atunci forma scrisă era subordonată celei vorbite, pe cînd astăzi (la oamenii cultivați), dimpotrivă. Iată ce citim în «Voprosi iazikoznaniia» III, fasc. 3, pag. 143: «...dacă limba literară (rusă) actuală are o formă scrisă și una vorbită (de conversație), nu poate fi vorba de existența acesteia din urmă în legătură, de pildă, cu limba literară rusă veche. ...despre o formă normată și comună a exprimării orale se poate vorbi numai cu privire la acea limbă de conversație a poporului cu care coincide, în fond, și limba literară, adică numai pentru perioada cînd există o limbă literară în cuprinsul limbii naționale a întregului popor».

Din partea finală a acestui citat rezultă, direct, că o limbă literară vorbită există numai după ce se formează limba literară scrisă, și indirect, dar destul de lămurit, că variantele literare a unei limbi se ivește o dată cu nașterea națiunii sau, mai precis, începuturile limbii literare sînt legate de începuturile transformării poporului în națiune. Iată și o afirmație precisă în acest sens: «Spre deosebire de limba întregului popor, care a existat și există în toate etapele de dezvoltare a societății, limba literară se formează în perioade determinate ale istoriei poporului, cel mai des în epocă capitalismului ascendent, a formării națiunilor și a statelor naționale». (V. P. Suhotin și A. Kostalari, «Voprosi iazikoznaniia» II, fasc. 4, pag. 94—95.)

În ce privește limba literară rusă, începuturile ei datează din secolul al XVII-lea, de cînd datează și începuturile națiunii ruse. Asupra acestui aspect al problemei sînt de acord toți specialiștii sovietici. Cu riscul de a înmulți citatele, dar cu speranța că voi lămuri, pe baza cercetărilor din Țara Socialismului, situația privitoare la limba noastră literară, reproduc aici încheierea studiului «În problema formării limbii naționale ruse», publicat de R. I. Avaneșov în «Voprosi iazikoznaniia» II, fasc. 2, pag. 47 și urm. «Procese de constituire a normelor limbii naționale ruse se desfășoară deosebit de intens în secolul al XVII-lea, cînd, precum arată V. I. Lenin, începe o nouă perioadă a istoriei rusești, legată de întărirea schimbului dintre regiuni, de creșterea

circulației mărfurilor, de concentrarea piețelor locale într-o piață unică, de lichidarea treptată a izolării și fărâmițării economice, legată, cu alte cuvinte, de procesul formării națiunii ruse. Această epocă se caracterizează prin aceea că treptat încetează apariția unor noi deosebiri dialectale, iar cele care se ivesc în cazuri izolate nu se bucură de o largă răspândire. Cu toate acestea, deosebirile dialectale existente în cursul unei perioade îndelungate își păstrează stabilitatea și numai cu încetul, în epoca capitalismului, se supun acțiunii normelor limbii naționale, încep să-și piardă particularitățile specifice și să se verse în ea. Această epocă se mai caracterizează prin faptul că treptat se lichidează ruptura dintre tipul limbii literare, îndepărtat de al întregului popor, care a avut loc în trecut, și dintre normele limbii naționale: încet încet se dezvoltă și se întărește limba literară unică pe temelile limbii vii a întregului popor, care devine forma prelucrată literar a limbii naționale. Acest proces în dezvoltarea limbii ruse s-a terminat de-abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea» (loc. cit. pag. 70) ¹.

Cred că nu numai putem, ci chiar trebuie să ne conducem după aceleași criterii, când urmează să stabilim începuturile de formare a limbii literare românești, considerată din punctele de vedere pe care le-am analizat în prima parte a studiului de față. De altmintrelea este necesar, pentru a ușura soluționarea problemei noastre, să arăt că specialiștii sovietici în domeniul limbii ucrainene au procedat la fel. Lingvistul L. A. Bulahovski, cel mai bun cunoscător al istoriei acestei limbi, bazându-se pe cercetările istoricilor, care stabilesc drept epocă de formare a națiunii ucrainene secolul al XVIII-lea, cu o ușoară prelungire în secolul următor, leagă de această epocă și începuturile de formare a limbii naționale și, deci, a limbii literare ucrainene. (Cf. «Izvestiia Akademii Nauk S.S.S.R.», secția «literatură și limbă», 1954, pag. 240 și urm.)

— Condițiile de formare a națiunii noastre și, în consecință, a limbii naționale românești, împreună cu varietatea ei cea mai unitară, care este limba literară, sînt asemănătoare cu ale celor două popoare din Uniunea Sovietică amintite mai sus. Singura deosebire importantă față de amîndouă este de ordin cronologic, mai mare, mult, față de primul, ceva mai mică față de al doilea. De aceea mă refer, în special, la condițiile istorice ale acestuia din urmă. După cum procesul de formare a națiunii ucrainene a întîrziat cu un veac și mai bine față de procesul șimilar petrecut în istoria poporului rus, tot așa există o deosebire în același sens, mult mai mică însă, între epoca de formare a națiunii romîne și aceea a națiunii ucrainene.

Se admite, în general, că la noi nu se poate vorbi de elemente ale economiei capitaliste și, deci, nici de începuturile formării unei națiuni mai înainte de ultimul sfert al secolului al XVIII-lea (după pacea de la Kuciuk-Kainargi)

¹ Cf., în ce privește începuturile de formare a națiunii ruse (secolul al XVII-lea), și cele spuse, în aceeași revistă, vol. I, fasc. 1, p. 15 (a articolului de fond).

și că aceste începuturi se dezvoltă mai cu seamă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, îndeosebi după încheierea păcii de la Adrianopole (1829). Cf., de pildă, «Istoria R.P.R. Manual pentru învățămîntul mediu», sub redacția academicianului Mihail Roller, București, 1952, pag. 282 și urm., 299 și urm., și «Viața romînească», ianuarie 1953, pag. 233 și urm. Prin urmare, și începuturile de constituire a limbii naționale împreună cu aspectul ei literar trebuie plasate în aceeași perioadă a secolului al XIX-lea, cum dovedește, între altele, mișcarea politică și culturală din cele trei provincii istorice romînești, foarte vie, sub forma diverselor societăți și publicații periodice, tocmai de-a lungul celor aproape 20 de ani care precedă revoluția de la 1848. Elocvent și semnificativ mi se pare faptul că nevoia de a avea o limbă comună, adică literară, pentru toți românii este exprimată prin glasul lui Kogălniceanu (1840), cel mai tipic reprezentant al burgheziei noastre în epoca ei de ascensiune.

Înainte de secolul al XIX-lea, noi n-am avut limbă literară, ci numai limbă scrisă¹, în sensul dat acestui termen de academicianul Vinogradov (vezi aici mai sus, pag. 66-7). Moldova, Muntenia și Transilvania alcătuiau atunci organizații politice separate unele de altele, fapt care, în ciuda condițiilor de viață social-economică foarte asemănătoare (mai ales în cazul primelor două) și a unei relative unități lingvistice (mult mai mari decît la oricare alta dintre limbile europene aflate în același stadiu de dezvoltare), a împiedicat, împreună cu alte cauze, formarea unei limbi naționale și a varietății ei literare. Fiecare dintre cele trei provincii istorice ale republicii noastre avea un grai sau un grup de graiuri propriu, mai mult ori mai puțin deosebit de la una la alta, dar care îndeplinea pentru fiecare dintre ele rolul de limbă a întregului popor. Aceste graiuri erau folosite atît în vorbire, cît și în scris, cu diferențe, relativ neînsemnate din punctul de vedere al corectitudinii, în avantajul aspectului lor scris. pa.

Împrejurarea că scrierile tipărite circulau dintr-o provincie în alta n-a putut schimba cu mult această situație. Știm că moldovenii, de pildă, se lăsau influențați de graiul muntenesc, chiar atunci cînd lucrările lor nu aparțineau literaturii religioase, dar influența aceasta s-a limitat, de obicei, la aspectul fonetic al graiului lor și a avut un caracter, în general, sporadic și întîmplător. Nici celebrelor cuvinte ale prefetei «Noului Testament de la Bălgrad» (1648) despre lipsa de unitate a limbii romînești nu trebuie să le dăm o importanță mai mare și nici altă semnificație decît li se cuvine. Este vorba pur și simplu de constatarea empirică a unui fapt, care n-ar fi trezit, poate, atenția traducătorului, dacă între graiurile romînești n-ar fi existat în vremea aceea așa de multe și de mari asemănări, încît să i se pară cuiva într-adevăr curios că există totuși și deosebiri.

¹ Sau, ceea ce e tot una, dialecte literare (cf. Gheorghe Ivănescu, Problemele capitale ale vechii romîne literare, Iași, 1948, p. 80 și urm.).

O limbă literară românească în sensul just al termenului nu s-a putut forma, înainte de secolul al XIX-lea, și din cauză că alături de limba întregului popor și, o bună bucată de vreme, în mult mai mare măsură decât ea s-au întrebuințat limba slavonă, mai apoi, în alte condiții, limba greacă, concurențe cu atât mai serioase, cu cât tocmai oamenii care, prin pregătirea și prin poziția lor în societate, ar fi putut ajuta la dezvoltarea limbii poporului, se foloseau adesea de slavonă sau, mai rar, de greacă. La o astfel de situație, care a existat, sub altă formă, mult mai puțin gravă pentru formarea unei limbi literare, și în Rusia, se referă acea parte din citatul reprodus la pag. 67—8, unde R.I. Avanesov vorbește de «ruptura dintre tipul limbii literare» (adică limba rusă scrisă, plină de elemente slave bisericești), «îndepărtat de al întregului popor» (adică limba vie, autentică, folosită de toate păturile societății rusești din vremea aceea), și normele limbii naționale.

Concepția lingviștilor sovietici despre limba literară găsește aplicare și, deci, confirmare în foarte numeroase cazuri. Astfel o limbă franceză literară, în sensul de limbă, în general, unitară, ca aspect al limbii naționale în formație, începe să existe o dată cu secolul al XVI-lea, după constituirea statului absolutist centralizat (spre sfârșitul secolului precedent, sub Ludovic al XI-lea, care, ajutat de burghezie, a înfrînt rezistența ultimilor seniori feudali, în frunte cu Carol Temerarul, ducele Burgundiei). Putem vorbi, în cazul limbii franceze naționale și literare, chiar de un adevărat act de naștere al ei: în anul 1539, Francisc I dă «ordonanța de la Villers-Cotterets», prin care franceza devine limba obligatorie a tuturor actelor juridice pentru întreaga țară.

Și istoria limbii italiene confirmă, într-un sens oarecum diferit, punctul de vedere sovietic. În Italia a apărut mai întâi limba literară, dar tot ca un produs al burgheziei, care este, într-un fel ori altul, creatoarea națiunii și a limbii naționale. Dante Alighieri, fiu al orașului de manufacturieri, negustori și bancheri care era Florența în jurul anului 1300, a creat, prin «Divina Commedia» și prin celelalte opere ale sale scrise italienește, limba literară italiană, mai înainte de a fi existat o limbă națională (sau măcar a întregului popor), folosind graiul orașului său natal. Au venit apoi, imediat după dînsul, alți doi toscani (deci, în bună parte, tot florentini), Petrarca și Boccaccio, de asemenea mari scriitori, care au consolidat, pentru veacuri de-a rîndul, limba literară italiană pe temeliile puse de Dante. Și ei au fost produsul burgheziei din Toscana, unde, alături de Florența, înfloreau, tot grație activității manufacturiere, negustorilor și bancherilor, alte orașe, ca Pisa, Arezzo, Siena, Pistoia, Lucca.

Rămîne acum să mă ocup de al treilea aspect al problemei noastre, și anume dacă la baza limbii literare românești se află graiul muntenesc și, în caz afirmativ, cum trebuie să înțelegem lucrurile. Pentru a ajunge la un rezultat măcar aproximativ valabil, este necesar să examinăm, foarte sumar, raporturile

dintre dialecte și graiuri de o parte, limba națională (sau a întregului popor) și varietatea ei literară de altă parte.

Dialectele sînt produsul fărîmîțării feudale, al lipsei de unitate economică și politică în cuprinsul aceluiași stat. Pentru locuitorii fiecărei feude (dau acestui termen un sens foarte larg și totodată destul de diferit de cel consacrat pe baza stărilor de lucruri din Europa centrală și apuseană), dialectul respectiv îndeplinea funcția de limbă a întregului popor, întocmai ca limba cu adevărat a întregului popor din momentul constituirii statelor centralizate și ca limba națională din momentul formării statelor naționale burgheze.

Cît timp durează fărîmîțarea economică și politică, dialectele se dezvoltă puternic și în condiții diferite de la unul la altui, fapt care duce la adîncirea deosebirilor dintre ele, la accentuarea particularităților specifice ale fiecăruia. De asemenea se produc în interiorul aceluiași dialect fragmentări lingvistice, datorită aceleiași lipse de unitate economică, adesea și politică, evident mai puțin gravă, totuși suficientă pentru a da naștere la subdialecte și graiuri.

Fărîmîțarea lingvistică nu ia totdeauna și nici pretutindeni proporții care să rupă cu totul sau în largă măsură unitatea inițială. Așa se și explică faptul că, cu vremea, unul dintre aspectele teritoriale ale limbii respective, ajutat de condiții istorice favorabile, izbutește să devină nucleul limbii întregului popor, nucleul limbii naționale. Are perfectă dreptate lingvistul și dialectologul sovietic R. I. Avanesov, cînd afirmă că limba întregului popor și dialectele locale nu se exclud reciproc, ci, dimpotrivă, una presupune existența celorlalte, și invers, toate împreună nefiind altceva decît «forme variate ale unuia și aceluiași obiect — limba poporului». («Voprosi iazikoznaniia» 1953, fasc. 6, pag. 161.) Numai raportul dintre ele se schimbă de-a lungul secolelor, ca urmare a evoluției societății: în epoca statelor burgheze, dialectele locale reprezintă forma cea mai de jos a limbii naționale și, cum spune I. V. Stalin, se varsă și dispar în ea.

În general, se admite că la baza limbii naționale, deci și a limbii literare, stă, după împrejurări, un dialect propriu-zis sau grai. Ceva mai înainte am amintit, cu alte scopuri, limba italiană, care, sub forma ei literară, devenită apoi națională, are la bază dialectul toscan, reprezentat mai ales prin graiul florentin, vorbirea orașului natal al lui Dante. Și tot un dialect (cel din Île de France) a dat naștere limbii naționale și literare franceze. Această idee, enunțată și acceptată chiar de către lingviștii burghezi, este reafirmată în «Marxismul și problemele lingvisticii», unde I. V. Stalin spune (pag. 39) că baza limbii naționale ruse a constituit-o dialectul din regiunea Kursk și O.ël, iar a limbii ucrainene, dialectul din regiunea Poltava și Kiev.

Unii lingviști sovietici, adîncind problema formării limbii naționale și a celei literare ruse, au ajuns la concluzia, foarte interesantă din punct de vedere teoretic, că, deși limba literară este un aspect al celei naționale, ea

poate lua naștere din alt dialect decît limba națională. Este tocmai cazul limbii ruse, care, ca limbă a poporului (înainte de formarea națiunii), s-a constituit pe baza dialectului vorbit în regiunea Rostov (pe Don)-Susdal, între secolul al XIV-lea, cînd se separă de bielorusă și ucraineană, și secolul al XVI-lea, iar ca limbă națională, începînd din secolul al XVII-lea, s-a dezvoltat pe baza dialectului din regiunea Kursk-Orël. Aceasta, din cauză că, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, Ivan al III-lea, marele duce al Moscovei, continuînd cu succes opera predecesorilor săi, izbuțește să lărgească mult granițele țării prin înglobarea mai tuturor teritoriilor Rusiei de nord-est, care rămăseseră pînă atunci independente, și să creeze astfel un stat rusesc unitar. În modul acesta, Moscova și regiunea învecinată dinspre sud (Kursk-Orël) devin centrul economic și politic al Rusiei, ceea ce are drept consecință predominarea din ce în ce mai puternică a dialectului acestei regiuni asupra dialectului existent la baza limbii ruse, atunci cînd aceasta ia naștere ca idiom de sine stătător, deosebită de bielorusă și de ucraineană, împreună cu care, înainte de secolul al XIV-lea, alcătuiseră o unitate lingvistică mai mult ori mai puțin strînsă. Această deplasare a bazei dialectale a avut drept rezultat participarea, în măsură, firește, diferită de la unul la altul, a mai multor dialecte la formarea limbii naționale ruse. (Vezi rezumatul comunicărilor, făcute cu privire la această problemă de către V. V. Vinogradov și R. I. Avanesov, în «Voprosi iazikoznaniia» 1953, fasc. 6, pag. 160—162.)

Constatările lingviștilor sovietici în legătură cu formarea limbii naționale ruse și, drept urmare logică, a varietății ei literare sînt valabile, cred, în linii mari, pentru cele mai multe, dacă nu chiar pentru toate limbile care s-au dezvoltat în condiții aproximativ asemănătoare. Limbă italiană însăși, amintită, din fugă, mai sus, deși are o situație cu totul aparte, în sensul că s-a constituit mai întîi ca limbă literară și după aceea ca limbă națională, confirmă această presupunere a mea. Deși la baza aspectului ei literar stă în mai largă măsură decît aiurea un singur dialect, limba italiană națională este produsul colaborării mai multor dialecte, printre care, începînd din anul 1870, data constituirii statului italian unitar, locul de frunte îl ocupă dialectul din Roma și din regiunea învecinată. Dictonul cu aparență glumeată (pentru străinul) «lingua toscana in bocca romana» exprimă un adevăr incontestabil, acela că dialectul de bază (cel toscan) al italienei literare, care încă din secolul al XVI-lea a început să fie zdruncinat în poziția lui privilegiată, prin discuții teoretice foarte aprinse și apoi prin apariția unor scrieri beletristice în alte variante dialectale italienești, a suferit mereu transformări sub influența tot mai puternică a celorlalte dialecte și, în primul rînd (nu cronologic, ci cantitativ și calitativ vorbind), a dialectului provinciei unde se află capitala statului național, centrul politic și cultural al țării.

— Cu atît mai corespunzătoare realității obiective mi se pare ideea participării mai multor variante locale la constituirea limbii naționale și a celei

literare în cazul nostru, al romînilor. Limba romînă (mă refer la dacoromînă, singura care interesează discuția de față) nu are și nici n-a avut dialecte, cu toate că pînă la 1859 Moldova și Muntenia au fost unități politice separate una de alta, iar Transilvania a aparținut înainte de 1918 unui stat străin, cu organizație politică destul de deosebită de a fostelor principate. Această situație într-adevăr excepțională, căci n-o întîlnim în cazul altor limbi romanice, chiar cînd acestea se vorbesc pe un teritoriu mult mai puțin întins decît al nostru, se explică, în bună parte, așa cum au făcut Ov. Densusianu ș. a., prin păstorit. Transhumața, forma de viață obișnuită a ciobanilor, care au alcătuit multă vreme marea majoritate a populației din regiunile muntoase ale țării noastre, a ajutat în largă măsură la păstrarea unei relative unități lingvistice. Ideea aceasta, pe care Densusianu a exagerat-o în aplicarea ei la cazuri concrete, apare și la lingviștii sovietici. «În condiții altfel egale, viața nomadă favorizează procesul unei nivelări mai rapide a dialectelor sau împiedică fărîmîțarea lor în unități lingvistice mai mici, pe cînd viața sedentară influențează în sens opus». («Voprosî iazîkoznaniia» 1954, fasc. I, pag. 140.)

✓ Pentru a ne explica unitatea limbii noastre, trebuie avute în vedere și alte fapte, ca, de pildă, numeroasele așezări de romîni transcarpatici nu numai în regiunile de munte, ci și în cele de șes ale principatelor, apoi, în cazul Moldovei, întemeierea statului de către maramureșeni. Aceste două fapte, care (mai ales primul) sînt o consecință a vieții păstorești, au contribuit în foarte largă măsură la crearea situației cunoscute încă din primele veacuri de existență a unei limbi romînești scrise, cu deosebiri nu dialectale în sens strict, ci numai de grai, de la o provincie istorică la alta.

✗ Graiurile, adesea și dialectele uneia și aceleiași limbi, diferă între ele numai din punct de vedere fonetic și lexical. Structura gramaticală și fondul principal de cuvinte sînt identice, cum nici nu-i posibil altfel, din moment ce avem a face cu o singură limbă: vorbim de limbi deosebite numai atunci cînd aceste două temelii ale oricărui idiom omenesc prezintă particularități esențiale specifice pentru fiecare. Se constată, evident, nu numai de la un dialect la altul, ci și de la un grai la altul unele deosebiri în structura gramaticală și, mai ales, în fondul principal de cuvinte, dar ele sînt puține și fără importanță.

Deși, poate, de prisos, dau aici cîteva fragmente din texte romînești aparținînd secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, pentru a ilustra, bineînțeles foarte aproximativ și parțial, afirmația privitoare la asemănările și deosebirile dintre graiurile celor trei provincii istorice ale țării noastre.

« Viu în agîtorîulū Susului, în cuperemîntulū Dzeului de ceriū încurți-se. Gice-va Domnului: agîtorîulu miecū ești și scăpare mie, Dzeul miecū, și upuvăescu într-însu... Cu arme încungîură-te deadevărul lui, nu șpemenți-te de frica nopției. De săge(a)te ce zboară dzua, de lucrure ce întru înturerecū trecū, de timpîrare și de draculū de amiadzădzi... Nu veri-va cătră tire reu, și rană nu apropi-a-se-va cătră pelița ta». («Psaltirea Scheiană»)

« Domnul Dumnezeu totu țiitoriu, în multe chipuri de scripturi și de învățături dat-au oamenilor săi. Întîi lu Moisi proroc le(a)gea ve(a)che iudeilor dat-au, iară noao creștinilor Hristos mîntuitoriu nostru a sa bună vestire sfînta evanghelie datu-o-au a patru evanghelisti lu Matfei, lu Marco și Lucăei și lu Ioannu. Dentrînsa ale(a)seră învățatură sfinții oteți. Această carte evanghelie scrisă iaste de învățatură». (Coresi, Evanghelie cu învățatură 1581).

«Ce trebuiaște să știm și să înțele(a)gem cu într-acc(a)ste cărți a prorocilor bătrîni și între le(a)ge noa mare usebitură. Mi alesătură, pentru ace(a)ea să ști ce e usebeala între ele. Le(a)g-a prorocilor are trei părți, den ace(a)le una trebuiaște a o ținea cu mare grije, iaă doo părți a legiei iaste a nu via noi cu e(a)le. C-rele sîntu ace(a)le părți. Ce dentînu iaste porîncele lui Dumnezeu...» («Palia de la Orăștie» 1582).

Observăm ușor că între aceste texte, aparținînd unor graiuri situate la distanțe considerabile unul de altul și în regiuni diferite din multe puncte de vedere, deosebiri sînt neînsemnate. Și dacă faptele de vocabular nu pot fi concludente în sensul afirmației mele, din cauza întinderii foarte reduse a acestor texte, cele fonetice arată clar că în primul secol de activitate literară romînească limba noastră posedă o unitate relativ mare, care nu se explică printr-o tradiție a scrisului, imposibil de admis pentru vremea aceea, ci prin condițiile istorice amintite, din fugă, mai sus.

Dacă trecem peste fenomenul rotacismului existent în «Psaltirea Scheiană», care a avut o răspîndire destul de redusă și cu timpul a dispărut chiar în ținuturile lui de baștină, rămîn, ca deosebiri fonetice mai importante, numai *dz* din «Psaltirea Scheiană» și din «Palia», față de *z* la Coresi, și *g*, iarăși al primelor două texte (fragmentul reprodus de mine din «Palia» nu-l are, dar îl găsim în altele), față de *j* la Coresi.

Tradiția, de care se vorbește adesea, ar trebui să-și arate efectele pe măsură ce se dezvoltă activitatea literară în limba romînă. Ne-am aștepta, deci, ca în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea să întîlnim deosebiri mai mici de la o provincie la alta, ca rezultat al unei influențe din partea cărților tipărite în Muntenia asupra moldovenilor și ardelenilor. O asemenea influență se poate constata, mai ales în cazul celor dintîi, dar ea este foarte sporadică și cu totul întîmplătoare, adică nesistematică, ceea ce dovedește că un Varlaam sau un Miron Costin, la care constatăm unele particularități fonetice muntenești, nu urmăreau în mod conștient o transformare a scrisului lor după modelul cărților din Muntenia. Ei folosesc graiul lor provincial cu aceeași consecvență și în aceeași măsură ca și traducătorul «Psaltirii Scheiene», pe care uneori avem impresia că chiar îl întrec din acest punct de vedere.

Iată un pasaj din «Cuvîntu cătră cetitoriu» al Cazaniei lui Varlaam: «De mare je(a)le și de mare minune iaste, o, iubite cetitoriu, cîndu toate faptele ceriului și a pămîntului împlă și mărgu toate careș la sorocul și la marginea sa, la carea înțelepciunea cea vecinică le-au făcut, și nice puțin nu smentescă,

nice greșescă sămnuľ său. Numai sîngurŭ amărîtuľ omŭ, ce-ı făcut pre obrazul și pre chipul tvorețuluĩ său, cu mente și cu grai de la dînsul cinstit domn și biruitořŭ pămîntuluĩ și mării, paserilor și dobitoacelorŭ, peștilorŭ și tuturorŭ fierilorŭ, cumŭ grăăște și proroculu...»

Și mai moldovenesc, dacă se poate, este fonetismul limbii lui Miron Costin: «Aceste lucrîndu-să la Hotin, craiul leșăscu Jigmontu veniă încet, cum să dzice, leșește, într-agiutor fecioru-său. Și amu împuținasă de tot tabăra leșăscă iarba de sinețu, și de hrană era foarte strînși, care nevoie nice de la turci nu lipsia, cā flămîndzisă foarte rău și turci, și în toate dzile veniă vești de mare prădzî ce făcea Căzaciĩ pre Marea Neagiă. Deci vinisă iară Batiștea Veveli de la Radul Vodă, domnul muntenescu, cu făgăduință tare, cā or hi priimate soliile, numai de zăloage ce poftise leșii de la turci, aŭ adus răs-punsu cā iaste cu rușine împărăției să dea zăloage. Deci și leșii aŭ ales pre Iacob Sobețchiĩ, tatăl craiuluĩ leșăscu de acmu, și pre Joravinschiĩ, cașteleanul de Bilza, și au mărșu soliĩ leșăști în tabăra tucească.» («Letopisețul Țării Moldovei»).

Pentru înlesnirea comparației între graiul moldovenesc și cel muntenesc, așa cum apar ele în textele de pe la mijlocul secolului al XVII-lea (sau cîteva decenii după aceea), reproduc un fragment din Pravila de la Govora: «Socotit-am cā mai toate limbile aŭ carte pre limba lor; cu ace(a) i cugetaŭ și cŭ robul domnuluĩ mieŭ Is. Hs. să scoțŭ ceastă carte, anume pravilă, pre limba rumînească, sfinții voastre frați duhovnici rumînești, cariĩ sînteți păstorĩ oilor celor cuvîntătoare a turmeĩ luĩ Hs. Carea are întru sine multe fe(a)lurĩ de vindecări sufletelor creștinești, celoru ce sîntŭ rănite cu păcate, însă mai vîrtos și cale la împărăția ceriuluĩ. Însă mă rogŭ sființilor voastre cu mare milă, la care mînă va cădea această sfință carte, acela să aibă a o ținea în mare cinste și să se învețe dentru ia în taînă, cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate. Iară întru mînă de mirean să nu se dea, nice la măscăricĩ, să nu fie tocme(a)lele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocuri, cā apoi milostva ta verĩ de samă, frate duhovnice, cŭ nu voiŭ avea treabă».

Nu-i greu de observat cā, din punct de vedere fonetic, acest text se apropie în foarte mare măsură de limba literară actuală. Comparat cu fragmentul reprodus mai sus din «Evanghelia cu învățatură» a lui Coresi, el prezintă deosebiri importante în sensul unei apropieri de aspectul literar al limbii de astăzi. Cît despre vocabular, după cum am afirmat ceva mai înainte, nu putem emite, pe baza lui, nici o părere, din cauza redusei lui întinderi. Sîntem totuși îndreptățiti, pornind de la constatări în legătură cu alte texte, să susținem cā, afară de cuvintele intrate în fondul pasiv al vocabularuluĩ, nu există deosebiri prea mari față de limba actuală, și tot așa diferă relativ puțin acest text de cele moldovenești din același secol, precum și față de cele din secolul al XVI-lea. În schimb, gramatica și fondul principal de cuvinte erau identice atunci, cum sînt identice și astăzi, în toate graiurile limbii noastre

(cu puține și neînsemnate deosebiri, mai ales în fondul principal de cuvinte care nu contează).

Ceea ce trebuie reținut din discuția de pînă aici este că pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea reprezentanții culturii romînești din cele trei provincii istorice, au scris, cu deosebiri neimportante, în graiul lor provincial, nu într-un aspect al limbii noastre pe care l-am putea numi literar în sensul dat acestui termen în prima parte a prezentului studiu. Al doilea fapt, mai interesant pentru problema raporturilor dintre graiurile regionale și limba literară actuală, care ne preocupă direct aici, este că cel mai apropiat de aceasta a fost totdeauna și este în special astăzi graiul muntelesc, înainte de toate, din punct de vedere fonetic, apoi, mai puțin însă, din punctul de vedere al vocabularului propriu-zis. Această situație nu ne dă, cred, dreptul să afirmăm pur și simplu că la baza limbii literare romînești stă graiul muntelesc. Influența acestuia a început să se exercite, mai ales asupra celui moldovenesc, cu începere din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar, pînă la unirea principatelor, aproape numai în ce privește fonetismul (ca scriere, nu și ca pronunțare)¹. Numai după 1859, cînd Bucureștii devin capitala Romîniei, adică centrul politic și economic, iar apoi, drept consecință logică, și centrul cultural al țării, graiul muntelesc exercită o influență din ce în ce mai puternică asupra celui moldovenesc, ba, de la o vreme, chiar înainte de 1918, și asupra celor de peste munți. Datorită acestui fapt s-a ajuns la părerea, aproape unanimă astăzi, că limba literară romînească este graiul muntelesc, ridicat la rangul de variantă literară a limbii naționale.

Punctul meu de vedere are, evident, nevoie de o analiză serioasă, pe care nu puteam s-o fac într-o simplă schiță cum este studiul de față, dar sper că alți tovarăși, eventual în colaborare cu mine, o vor întreprinde, pe baza unei documentări bogate, singura cale aptă de a ne duce la soluționarea justă a problemei.

În pofunda ideii că graiul muntelesc stă la baza limbii literare (fără nici o precizare sau rezervă) vorbește foarte ciocvent, după mine, însăși literatura noastră modernă. E de ajuns să amintesc că în prima jumătate a secolului al XIX-lea și cîțva timp după aceea, majoritatea scriitorilor noștri buni și foarte buni sînt moldoveni, că cele mai multe publicații periodice sînt de asemenea moldovenești și că, în sfîrșit, lupta cea mai dîrză contra curentelor lingvistice dăunătoare au dus-o tot moldovenii. Putem admite, deocamdată strict logic vorbind, că această bogată activitate culturală desfășurată în Moldova tocmai în epoca de constituire a literaturii și a limbii naționale a rămas fără efect asupra varietății literare a acesteia din urmă? Nu știu cine și cum ar putea răspunde afirmativ la această întrebare.

¹ Cf. corespondența lui C. Negruzzi cu Eliade, ale cărui sfaturi în legătură cu renunțarea la particularitățile fonetice moldovenești au fost adesea urmate de cel dintîi.

Eu merg și mai departe pe drumul apucat, susținând că la noi, întocmai ca la italieni (vezi mai sus, pag. 70), deși în alte condiții și cu rezultate întrucâtva diferite, a luat naștere mai întâi limba literară și după aceea limba națională, adică, mai precis și mai aproape de adevăr, începuturile constituirii limbii literare sînt ceva mai vechi decît ale limbii naționale. Cea dinții este produsul activității literare și culturale în general, la care au participat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea și un timp după aceea, reprezentanți ai tuturor provinciilor, deci ai tuturor graiurilor țării noastre de astăzi, în frunte cu moldovenii, cei mai numeroși și adesea cei mai talentați și mai clarvăzători atît în problemele de literatură, cît și în cele de limbă. A doua este, în primul rînd, produsul predominării politice și economice a Munteniei, al cărei oraș principal a devenit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea capitala statului național românesc. Datorită acestei situații, care a adus, în mod logic, spre sfîrșitul secolului trecut și mai ales după primul război mondial, cînd Transilvania se alipește la România, o predominare de ordin cultural, graiul muntenesc exercită de peste 60-70 de ani o influență tot mai puternică asupra celorlalte graiuri prin mijloacele puse din belșug la dispoziție de condițiile vieții moderne: școala, presa, cartea, administrația etc.

În momentul de față, cînd regimul nostru de democrație populară săvîrșește cu succes o adevărată revoluție culturală, dezvoltarea limbii noastre pe calea indicată de dezvoltarea societății romînești încă de la unirea principatelor se face în condiții și mai favorabile pentru unificarea limbii naționale pe baza graiului muntenesc. Așa se explică, cred eu, impresia, ba chiar convingerea multora dintre contemporanii noștri, specialiști sau nu, că limba romînească literară este identică, sau aproape identică, cu graiul provinciei unde se află capitala republicii noastre. Nu știu în ce măsură expunerea mea a zdruncinat poziția acelor d-voastră, care aveți această impresie sau această convingere. După cum am mai spus, intenția mea a fost mai mult să pun problema și să trezesc astfel interesul celor care se simt atrași de studiul limbii literare romînești ¹.

---

¹ Părerile emise în partea a treia a acestui studiu seamănă, în foarte multe privințe, cu cele susținute de G. Ibrăileanu în cursul ținut de el (și audiat de mine) la Universitatea din Iași în anul școlar 1909—1910. Constatarea am făcut-o după terminarea redactării, cînd am avut posibilitatea să recitesc acest curs (litografiat la timpul lui, dar devenit după aceea o adevărată raritate).